

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет психології
Кафедра соціальної роботи

На правах рукопису

Остроух Дар'я Віталіївна

«Дослідження виховного потенціалу прийомних батьків»

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня
бакалавра соціальної роботи

Науковий керівник:
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи
Хоружий Сергій Миколайович

Допустити до захисту в ЕК
Кафедра соціальної роботи
Завідувач кафедри соціальної роботи
Кандидат соціологічних наук,
_____ (підпис)

Київ – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. СИСТЕМА ПРИЙОМНОЇ СІМ'Ї	
1.1. Законодавчий аспект функціонування прийомної сім'ї	5
1.2. Психологія дитини-сироти/яка позбавлена батьківського піклування	12
1.3. Методи сімейного виховання.....	17
Висновки до розділу 1	20
РОЗДІЛ II. СПЕЦИФІКА ВИХОВАННЯ ПРИЙОМНИХ ДІТЕЙ, ДІТЕЙ-ВИХОВАНЦІВ В ПРИЙОМНИХ СІМ'ЯХ	
2.1. Роль прийомних батьків у вихованні дитини-сироти	21
2.2. Методологічне дослідження категорії соціальної роботи – прийомні батьки	25
2.3. Алгоритм соціально-педагогічної роботи з прийомними сім'ями.....	29
Висновки до розділу 2	33
РОЗДІЛ III. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОПТИМІЗАЦІЇ ДОСЛІДЖУВАНИХ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЯВИЩ	
3.1. Компетентності батьків-вихователів.....	34
3.2. Навчання для прийомних батьків та батьків-вихованців	37
3.3. Тренінгове заняття для прийомних батьків	40
Висновки до розділу 3	43
ВИСНОВКИ.....	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	46

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У 2017 році Урядом затверджено Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки і План реалізації її першого етапу. Прийняті документи передбачають розвиток системи догляду за дітьми, заснований на принципах забезпечення найкращих інтересів дитини, визнанні пріоритету сімейного виховання. В ході таких реформ сім'я отримує послуги та допомогу, що сприяють її збереженню і повноцінному дитячому розвитку; усиновлення або сімейні форми альтернативного догляду стають пріоритетом влаштування дітей, що втратили батьківське піклування з причин сирітства, насильства чи недбалого ставлення батьків.

Так як кількість дітей-сиріт чи дітей, які позбавлені батьківського піклування не меншає, і навіть стає більше, а дитячі будинки сімейного типу не дають достатньої ласки і саме батьківської турботи, я б хотіла звернути увагу на прийомні сім'ї, а саме як виховують батьки-вихованці прийомних дітей, а також розвиток виховного потенціалу таких батьків.

Мета дослідження — визначити готовність прийомних батьків до виховання дитини, яка позбавлена батьківського піклування, як відбувається відбір кандидатів у прийомні сім'ї.

Для досягнення поставленої мети визначенні такі **завдання**:

1. Здійснити аналіз проблеми дослідження у загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі.
2. Проаналізувати та дослідити особливості сімейного виховання батьків-вихованців.

Об'єкт дослідження — готовність потенційних прийомних батьків до виховання дитини, яка позбавлена батьківського піклування.

Предмет дослідження — вивчення причин взяття прийомними батьками дитини-сироти.

Методи дослідження:

теоретичні: аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури; вивчення та аналіз законодавчої бази, що стосується теми дослідження; вивчення досвіду роботи соціальної сфери з метою з'ясування стану вивчення проблеми у літературі і практиці;

емпіричні: опитування, анкетування, бесіда, психолого-педагогічний експеримент з метою визначення особистісних рис потенційних батьків в прийомній сім'ї, рівнів виховного потенціалу сім'ї.

РОЗДІЛ I. СИСТЕМА ПРИЙОМНОЇ СІМ'Ї

1.1. Законодавчий аспект функціонування прийомної сім'ї

Прийомна сім'я є одна із форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, а також є новизною для українського законодавства та практики, оскільки фактично її виникнення на території України відбувається з середини 90-х років ХХ століття. Інститут прийомної сім'ї як сімейна форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, набув в Україні законодавчого закріплення у 2001 р. в Законі України «Про охорону дитинства» № 2402-III від 26.04.2001 р. Відповідно, діяльність щодо створення таких сімей поширилась на всю територію України. У 2002 р. Було затверджено Положення про прийомну сім'ю Постановою Кабінету Міністрів України № 565 від 26.04.2002 р. Основним законодавчим актом у сфері регулювання відносин усиновлення та позбавлення батьківських прав є Сімейний кодекс України, прийнятий 10 січня 2002 р., набрав чинності з 1 січня 2004 р., який теж подає поняття прийомної сім'ї, хто такі прийомні діти, порядок створення вищезгаданої сім'ї. Рішення про утворення прийомної сім'ї приймається районною, районною в містах Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчим органом міської ради на підставі заяви сімейства або окремої особи, які мають бажання утворити прийомну сім'ю, за поданням відповідного висновку служби у справах дітей про можливість створення прийомної сім'ї з урахуванням рекомендацій центру соціальних служб за результатами проходження програми навчань з виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. [1]

На відміну від країн СНД, більшості країн Європи та Америки цей інститут добре відомий і закріпив за собою статус однієї з найбільш дієвих форм для влаштування дітей, позбавлених батьківської опіки, враховуючи віковий досвід його ефективного функціонування. Різні види прийомних

(фостерних) сімей існують також в Сполучених Штатах Америки, Великобританії, Італії, Іспанії, у всіх скандинавських і багатьох інших цивілізованих країнах. Обумовлено це індивідуальним підходом до вирішення проблем адаптації, виховання, а також соціалізації різних категорій прийомних дітей.

Сім'я або окрема особа, яка не має шлюбних зв'язків, обов'язковим чином інформується службою у справах дітей про стан здоров'я, фізичний, а також ментальний розвиток тих дітей, яких вони хочуть взяти на виховання та спільне проживання.

Орган, який прийняв рішення про утворення прийомної сім'ї, несе відповідальність за її функціонування відповідно до законодавства.

У разі влаштування в прийомну сім'ю дитини з інвалідністю, для неї повинні бути створені відповідні умови для проживання й адаптації.

Після визначення індивідуальних потреб дитини орган, який прийняв рішення, за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів та/або інших джерел, не заборонених законодавством:

- вживає заходів для забезпечення облаштування житлового приміщення, в якому проживає сім'я, з дотриманням принципів універсального дизайну, архітектурної доступності та розумного пристосування (за згодою прийомних батьків);

- організовує надання необхідних послуг з урахуванням потреб дитини;
- сприяє здійсненню заходів щодо виконання індивідуальної програми реабілітації дитини з інвалідністю.

У разі переміщення прийомної сім'ї з однієї адміністративно-територіальної одиниці до іншої:

- прийомні батьки письмово повідомляють службу у справах дітей за місцем утворення прийомної сім'ї про намір і причини переміщення;

- служба у справах дітей за місцем утворення прийомної сім'ї письмово звертається до служби у справах дітей за новим місцем функціонування прийомної сім'ї для з'ясування умов її проживання на новому місці;

- служба у справах дітей за новим місцем функціонування прийомної сім'ї забезпечує обстеження житлово-побутових умов її функціонування, складає акт про результати обстеження і протягом п'яти робочих днів надсилає його службі у справах дітей за місцем утворення прийомної сім'ї;

- на підставі акта обстеження житлово-побутових умов служба у справах дітей за місцем утворення прийомної сім'ї та служба у справах дітей за новим місцем її функціонування узгоджують між собою дату припинення функціонування прийомної сім'ї в одній адміністративно-територіальній одиниці та дату початку її функціонування в іншій адміністративно-територіальній одиниці;

- орган, який прийняв рішення, за поданням служби у справах дітей за місцем утворення прийомної сім'ї приймає на підставі заяви прийомних батьків про зміну місця проживання рішення про припинення функціонування прийомної сім'ї у зв'язку з її переміщенням до іншої адміністративно-територіальної одиниці;

- служба у справах дітей за місцем утворення прийомної сім'ї надсилає копію особової справи прийомної сім'ї службі у справах дітей за новим місцем її функціонування;

- районна держадміністрація, виконавчі органи міських, районних у містах (в разі утворення) рад за фактичним місцем проживання чи перебування сім'ї на підставі поданої прийомними батьками заяви про продовження функціонування прийомної сім'ї приймають рішення про забезпечення її функціонування на відповідній адміністративно-територіальній одиниці. [2]

Рішення про поповнення прийомної сім'ї дітьми приймається на підставі заяви прийомних батьків за наявності висновків служби у справах дітей, центру соціальних служб, соціального працівника або фахівця із соціальної роботи, який здійснює соціальний супровід сім'ї, інформує про можливість влаштування дітей на виховання та спільне проживання в сім'ї.

Також прийомні батьки мають подати службі в справах дітей за місцем проживання довідку про доходи, які були в родині за останні шість місяців (без

урахування соціальних виплат від держави на дітей, позбавлених батьківського піклування, або довідку про подану декларацію про майновий стан сім'ї та доходи).

Якщо орган, який прийняв рішення про утворення прийомної сім'ї, приймає рішення про створення дитячого будинку сімейного типу на основі такої сім'ї, то прийомні діти, які на той момент досягли 18-річного віку, є особами з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і продовжують навчання в закладах загальної середньої освіти, за денною формою навчання в закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, можуть перебувати в такій сім'ї до 23 років або до закінчення ними навчання у відповідних закладах освіти на правах дітей-вихованців. [2]

Основними причинами прилаштування дитини в прийомну сім'ю або дитячий будинок сімейного типу є: загроза її життю і здоров'ю внаслідок надзвичайних обставин, до прикладу можна віднести факт жорстокого поводження; складна життєва ситуація батьків (втрата роботи, відсутність постійного заробітку, втрата місця проживання тощо). Особливістю правовідносин, що визначають порядок улаштування тих дітей в прийомну сім'ю, які залишилися без належного батьківського піклування, це є участь в них державних органів опіки, а однією з їхніх найважливіших функцій є влаштування таких дітей, які раніше були виявлені і відомості про яких були враховані в законі. Форма влаштування дітей насамперед залежить від потреб конкретної дитини і може змінюватися зі зміною його віку або ситуацією в його біологічній родині.

Перевагами прийомної сім'ї є такими:

1. Збільшення кількості дітей, які отримують наближену до біологічної сім'ї форми виховання і піклування, що замінює інтернатні заклади, де такого немає.

2. Ретельний відбір і підготовка тих кандидатів, які мають велике бажання взяти дитину або ж створити прийомну сім'ю.

3. Створення кваліфікованого комплексу програм і послуг, що забезпечують супровід такої сім'ї.

4. Розширення кола осіб, які отримують право на виховання дитини, опікуватись нею.

5. Проживання прийомної дитини в хороших та комфортних житлових умовах.

Прийомні батьки повинні пройти подальшу програму з підготовки, мають вміти і вчитися вдосконалювати свої виховні навички. Програма навчання прийомних (тобто фостерних) батьків проходить у вигляді декількох групових занять, які проводять фахівці із соціальної роботи, в тому числі педагоги і психологи, які безпосередньо працюють з такою категорією сімей. В ході навчання потенційні батьки-вихователі мають можливість детальніше проаналізувати свої вміння й знання, але багато хто усвідомлює, що не готові виховувати прийомну дитину.

Поряд з підготовкою кандидатів в прийомні батьки, соціальні працівники служби з влаштування дітей відвідують їх дім (приблизно від 1 до 10 візитів), де мають бути обстежені житлово-побутові умови сім'ї і подібне. Під час візитів опитують всіх членів для того, щоб виявити психологічний клімат, стосунки між членами родини, причетність сімейного кола до вирішення кандидата в прийомні батьки взяти на виховання дитину. Також неодмінною вимогою є наявність у кандидата комфортного і доступного за площею житла, а також стабільного джерела доходу. Дорослі повинні заробляти стільки, щоб прогодувати себе, а вже виділені державою гроші підуть саме на дитину. Вагоме значення в практиці соціальної роботи з прийомними сім'ями відводиться етапу знайомства дитини і сім'ї, пізнання один одного, і тільки потім розташування дитини в сімейний будинок. Важливо не просто помістити вихованця в приймаючий дім, ще необхідно вести професійний супровід сім'ї відповідними спеціалістами, оточити родину і дитину підтримкою з боку соціуму (це можуть бути школа, родичі, медичні установи,

соціальні служби та ін.), щоб мінімізувати відсоток вторинних відмов від прийомних дітей.

Регіональні центри соціальних служб у спілці з працівниками з питань психології та педагогіки систематично, але не рідше ніж раз на два роки, організують повторне навчання для прийомних батьків з метою підвищення їх рівня виховання дітей. Курси проводяться за програмою, яка затверджена наказом Міністерства соціальної політики.

Для тих прийомних батьків, які виховують уражених ВІЛ-інфекцією дітей, відділи у справах сім'ї, дітей та молоді разом із закладами охорони здоров'я влаштовують заходи з догляду за такими дітьми не менш ніж один раз на рік за програмою, затвердженою Мінсоцполітики спільно з МОЗ.

Соціальний супровід прийомних сімей мається на увазі здійснення заходів, які спрямовані на сприяння створенню прийомними батьками належних умов функціонування такої сім'ї, у тому числі надання певних соціальних послуг (у разі потреби). Соціальне супроводження прийомної сім'ї здійснюється постійно. Для здійснення даної процедури за прийомною сім'єю закріплюється соціальний працівник або фахівець із соціальної роботи, який пройшов спеціальну підготовку за програмою, затвердженою наказом Міністерства соціальної політики. Даний фахівець із соціальної роботи, який здійснює соціальне супроводження сім'ї, проходить це навчання не рідше ніж один раз на п'ять років у регіональному центрі соціальних служб. Порядок здійснення соціального супроводження прийомної сім'ї затверджується відповідним наказом Міністерства соціальної політики. [3]

Соціальні працівники чи ті фахівці, які здійснюють соціальний супровід сім'ї, також мають пройти курс фахової підготовки до роботи з прийомними сім'ями, в яких виховуються діти, уражені ВІЛ.

Органи освіти створюють середовище для здобуття прийомними дітьми, у тому числі дітьми, які мають групу інвалідності, освіти в різних формах залежно від стану їх здоров'я (з урахуванням індивідуальних запитів, можливостей, здібностей та інтересів).

Також діти-вихованці мають право тримати контакти з біологічними батьками або іншими кровними родичами, якщо це відповідає їхнім інтересам і не заборонено рішенням судді. Типи такого спілкування визначаються відповідними закладами опіки та піклування з попереднім погодженням прийомних батьків та центрів служб, спеціалізовані на сім'ї, дітей та молоді.

Дослідження в галузі захисту прав дітей показують, що покрити всі потреби розвитку дитини можна тільки перебуваючи в сім'ї, чи то у власній чи прийомній, на основі формування приязні та прийняття дитини батьками. Але практичний досвід зазвичай демонструє, що, маючи навіть найбезвідповідальніших батьків, майже всі діти бажають повернутися у свій рідний дім і жити зі своїми біологічними батьками. Україні необхідно сформувати власну модель прийомної сім'ї, яка включатиме в себе різноманітність її видів в залежності від психологічних, фізичних та інших індивідуальних особливостей дітей, прийнятих на виховання; враховуватися повинен також досвід і рівень підготовки майбутніх та нинішніх прийомних батьків.

1.2. Психологія дитини-сироти/дитини, яка позбавлена батьківського піклування

Людина з дитинства має певні права й обов'язки, які дозволяють їй пристосовуватись до суспільства, вирішувати проблеми, змінювати свій стиль життя, адаптуватися загалом. Процес адаптації відбувається в кожній особі по-різному. Коли цей процес іде в середовищі сімейного благополуччя, то так легше. Однак не потрібно забувати, що існує велика частка дітей-сиріт, дітей, позбавлені батьківського піклування – найбільш вразливої і незахищеної категорії клієнтів соціальної роботи.

Відомо, що на розвиток людини та на формування її особистості впливають як біологічні так і соціальні фактори, які діють не паралельно та незалежно один від одного, а впливають на людину одночасно та комплексно, причому інтенсивність та якість таких впливів буває різною та залежить від багатьох обставин. Отже, біологічні фактори безпосередньо мають вплив на розвиток особистості дитини-сироти/позбавлена батьківського піклування. Медики, що займаються дослідженнями пренатального розвитку немовля, довели, що шкідливим є вже саме виношування небажаної вагітності. Стресогенна дія виношування такої вагітності приводить до спотворення життєво важливої взаємодії між матір'ю і дитиною під час внутрішнього утробного розвитку, до порушення сенсорних зв'язків між ними. [4]

Але поведінка під час вагітності теж має істотне значення на подальше життя дитини. Важливим патогенним чинником поведінка вагітних жінок пов'язана перш за все з психікою: безуспішні намагання перервати вагітність, зловживання палінням, алкогольними напоями, наркотиками, гіперактивність тощо. Майбутні матері менше стежать за своїм здоров'ям, що може призвести до різних хронічних захворювань дитини в майбутньому.

Діти-відмовники входять в групи ризику за такими параметрами:

- негативна спадковість (алкоголізм або асоціальна поведінка одного з членів сім'ї);

- стресогенні умови виношування вагітності;
- комплекс соціальних, педагогічних чи психологічних шкідливих звичок в колишніх батьківських сім'ях.

Щодо значення такого фактору, як соціальне, тобто вплив середовища, то тривалий час передусім родина найбільше впливає на формування і подальший розвиток особистості дітей-сиріт та дітей, які залишились без батьківського піклування, бо сім'я є найближчим соціальним оточенням дитини. Особлива значимість сім'ї пояснюється залежністю життя та благополуччя дитини від власне турботи і допомоги дорослих людей, родичів, що займаються її вихованням. Дані деяких аналізаційних матеріалів показують, що формування близьких родинних стосунків, зокрема зв'язки батька і дитини, є необхідним та значущим компонентом в становленні дитини як особистості, у розвитку досвіду спілкування між людьми.

Діти, які опинились в інтернатних установах безпосередньо із традиційних, повних сімей (де не було в батьків проявів пияцтва чи жорстокого поводження), зазвичай пережили наслідки трагічних обставин, які зупинили нормальний потік їхнього життя. Такі діти звичайно знають, що таке сім'я, люблячі батьки, оскільки їхні перші роки буття проходили в оточенні родичів, які піклуються про них. Переважно це особи, у яких померли хтось із батьків чи обидва; діти, мама чи тато яких мають хронічні захворювання, і як наслідок не можуть повноцінно брати участь у вихованні дітей; діти із сімей біженців чи вимушених переселенців тощо.

Ймовірно, найчисленнішу категорію дітей, що виховуються в інтернатних установах, складають діти, чийх батьки позбавлені батьківських прав. Психологи та педагоги зазначають обмеженість мотиваційної сфери, підвищену тривожність, недорозвиненість емоційно-вольових характеристик у дітей, які виховуються в сім'ях, де життя ускладнено пияцтвом і аморальною поведінкою батьків. Діти, чийх батьки фактично не займаються їхнім вихованням, ведуть аморальний спосіб життя, не визначені соціальні орієнтири, порушуються духовні, пізнавальні, естетичні потреби,

спостерігаються патології фізичного та психічного здоров'я. На прикладі батьків у дитини можуть розвинутися асоціальні установки, і згодом вони ризикують повторити невдалий шлях своїх батьків, зрештою опинившись за ґратами або просто на вулиці. [5]

Немає сумніву в тому, що діти, котрі з малечку залишаються без батьківського піклування, за деякими неявними психологічними характеристиками відрізняються від дітей, які виховуються в сім'ї: за одними ознаками вони перебувають на рівні своїх ровесників, чи навіть випереджають їх, але за іншими – різко відстають не тільки від своїх однолітків, але й від більш молодших.

Виявлено, що діти з асоціальних сімей здебільшого стають жертвами не тільки психологічного, фізичного, а й сексуального насильства. Це не лише відбивається на їхньому психічному стані, а й викликає такі прояви, як гіперсексуальність або навпаки – зниження лібідо. Деформація дитячої особистості є захистом, що формується під впливом кризових умов, патологічних сімейних стосунків. Негативні прояви поведінки можна розглядати як певну функцію самозахисту ще несформованої дитячої свідомості. [5]

Когнітивний розвиток деяких дітей-сиріт може характеризуватись погано розвиненим мисленнєвим апаратом, відставанням у пізнавальному процесі, неуважністю та розсіяною пам'яттю. Існує безліч причин такого «запущення» дитини – від порушення функціональності роботи мозку до відсутності правильного навчально-виховного середовища, інакше кажучи, педагогічна занедбаність.

Також однією з проблем дітей, які потрапили до інтернатних будинків є нерозуміння власної статевої ідентифікації. Якщо діти в сім'ї засвідчуються зі своїми батьками, близькими родичами і тільки потім з однолітками, то діти, позбавлені опіки з боку батька-маті, ідентифікуються, перш за все, зі своїми ровесниками. Колишні вихованці теж мають перешкоди і при встановленні різних і нових соціальних контактів. Наприклад, не дивлячись на дуже сильне

бажання створити нормальну сім'ю або увійти до батьківської сім'ї свого обранця чи обраниці, вони часто допускають невдачі на цьому шляху. В результаті все призводить до того, що утворюються родинні або сексуальні зв'язки з членами тієї самої групи, з якою вони терпіли соціальну ізоляцію. До всіх інших вони відчують недовіру, відчуття незахищеності.

Моральний розвиток дітей, які залишилися без уваги батьків теж частково порушений. Крадіж, безвідповідальність, недостатнє розуміння чи несприйняття соціальних норм, правил та кордонів – це далеко не цілий перелік етичних проблем цих дітей. Багато вихованців у підлітковому віці мають низькі моральні орієнтири й понижено відповідальність за свої вчинки, ще можуть бути схильними до брехні та маніпуляцій.

У шкільний період дитині вкрай важливо бути прийнятою і схваленою ровесниками. Але без головної та оціночної ролі батьків вона може сприйняти будь-яку іншу поведінку, яка нав'язується їй чужими людьми зі сторони.

Для молодого людини важливо сформувати свою особистість. Він/вона потребує більше особистої свободи і можливостей самостійно ставити свої життєві цілі.

Успішна інтеграція дитини-сироти в сім'ю забезпечується через врахування фахівцями із соціальної роботи попереднього досвіду дитини і раніше набутих навичок, адекватної підтримки зв'язків з біологічною ріднею чи близькими. На підставі висновків, зроблених соціальним працівником, визначаються потреби дитини не тільки в лікуванні, навчанні, розвитку, а також плануються життєві перспективи. Проходження адаптації може ускладнюватися створенням нової ситуації для дитини – входженням в прийомну сім'ю. Здатність до відновлення – це не просто природою притаманна людині риса характеру – це риса того, як люди сприймають, усвідомлюють, знаходять підхід і долають стрес та кризові ситуації. Тому вона залежить від сукупності певних якостей, навичок і характеристик. Діти в будинку-інтернаті не мають достатньої кількості зовнішніх стимул-реакцій, адже постійно знаходяться в одному й тому самому середовищі. Їм не вистачає

якісного спілкування як з дорослими, так і з дітьми, які старші їхнього віку, в яких вони змогли б навчитися різноманітним моделям спілкування й пізнати щось нове. Тому через неправильний або мало опанований досвід комунікації діти-сироти, позбавлені турботи батьків, часто показують іншим людям свою агресивно-недовірну позицію. Зниження інтелектуального розвитку викликане також відсутністю направленої розвиваючої діяльності, яку зазвичай організують мати і батько в сім'ї.

Психологічні дослідження рівня та особливостей інтелектуального розвитку вихованців дитячих будинків свідчать про те, що розвиток уваги та пам'яті дітей-сиріт не суттєво відхиляється від норми, однак, результати дослідження доводять, що в зазначеній категорії дітей недостатньою мірою сформована картина світу. Крім того, у дітей-сиріт спостерігається підвищена ситуативність, що в пізнавальній сфері виявляється як неспроможність вирішення завдань, які потребують внутрішніх операцій, без опори на практичну діяльність. Найбільш виражено зниження вербально-логічного мислення. Для дітей-сиріт дошкільного віку, які виховуються в дитячих будинках, найбільшою складністю є позаситуативно-особистісна бесіда. [6]

Таким чином, знаходження дітей в непростій життєвій ситуації, нехтування їхніми закликами та потребами створює небезпеку для їх психологічного розвитку й подальшої акомодатії до прийомної сім'ї. Досвід прийомних родин показує: щоб виправити помилки біологічних батьків та затримки психічного розвитку, потрібно від одного до кількох років, в залежності від стану дитини та її готовності вступити до нової сім'ї.

1.3. Методи сімейного виховання

Сімейним вихованням можна назвати постійний, планомірний вплив дорослих членів сім'ї та сімейних укладів на дитину. Головним завданням виховання в родині — підготовка дітей, майбутніх зрілих осіб, до життя в реальних соціальних умовах. Батьківське виховання має на меті переконатися, що діти оволодіють тими знаннями, навичками та звичками, які дали їм мама і тато, необхідними для нормального розвитку особистості в сім'ї.

Методи виховання дітей в сім'ї – це насамперед способи, за допомогою яких реалізується цілеспрямований вплив батьків на психіку, а також поведінку дітей. І вони мають свою специфіку:

- вплив на дитину є індивідуальним, він заснований на конкретних вчинках і пристосуваннях до особистості;

- обрання методів залежить від того чи мають батьки достатній рівень педагогічної культури, а саме розуміння цілей виховного процесу, батьківської ролі, уявлень про цінності, принципи, спілкування в сім'ї і т. д.

Тому дані методи беруть велику участь в становленні не тільки дітей як особистості, а й самих батьків. Технік є багато і всі вони різняться, адже скільки батьків, стільки і різновидів. Вибір і застосування методів батьківського виховання спираються на ряд загальних умов:

- 1) Знання батьками своїх дітей, їх позитивних і негативних якостей: що читають, чим цікавляться, які доручення виконують, які труднощі випробовують і т. д.;

- 2) Особистий досвід батьків, їх авторитет, характер відносин в сім'ї, прагнення виховувати особистим прикладом також позначається на виборі методів;

- 3) Якщо батьки віддають перевагу спільній діяльності, то звичайно переважають практичні методи. [7]

У випадку, коли дитина є прийомною, то, беззаперечно, також варто спробувати ефективні методи виховання та дисципліни, які з використанням

можуть мати позитивну тенденцію в психічному майбутньому дитини і не шкодять їй. Отримавши глибоке розуміння попереднього досвіду такої дитини, можливо стати більш компетентними як батьки і краще працювати з дитиною. Хороша новина полягає в тому, що ці діти можуть і будуть змінюватися завдяки безпеці, теплоті та піклуванню, які вони можуть отримати від розуміючих і люблячих батьків.

Діти, які перебувають у прийомних сім'ях, зазвичай потребують позитивної дисципліни, яка вчить їх новим звичкам і вмінням. Багатьом з них не вистачає навичок вирішення проблем, навичок подолання конфліктних ситуацій та регулювання емоцій — все це може призвести до не дуже приємних наслідків у стосунках з іншими людьми. Отже, батькам можна створити план поведінки, який допоможе прийомній дитині навчитися всього, необхідного для досягнення максимального розкриття її потенціалу.

Щодня необхідно батькам проводити час з дитиною один на один, щоб зміцнити довіру, яка є важливою складовою будь-яких здорових відносин. Також похвала є потужним інструментом, який може підкріпити хорошу поведінку. Треба звертати увагу на те, що дитина гарно себе веде, і тим самим вказати їй на конкретну поведінку, яка вами цінується. Незалежно від того, чи, наприклад, грають вони тихо з кубиками, користуються хорошими манерами за столом чи чітко слідує інструкціям, похвала за їхні зусилля дасть їм стимул продовжувати так себе поводити. Вказування на хорошу поведінку також допомагає їм краще зрозуміти очікування батьків.

Терапевтичне батьківство – це встановлення стійких кордонів у спосіб, який є достатньо м'яким, щоб відповідати емоційним потребам дитини та стадії розвитку, і достатньо сильним, щоб забезпечити відчуття безпеки. [8] Також дуже важливо дотримуватися того, що мама чи тато збирається зробити. Це вчить дитину, що вона може довіряти тому, що він/вона говорить. Завдяки цьому моделюванню діти дізнаються, що їхній вибір має наслідки. Впроваджуючи терапевтичні прийоми батьківства, батьки почуватимуться в

безпеці у своєму оточенні, а також і дитина. Найважче – це втілити, бо набагато легше сказати, ніж зробити.

Крім того, неминуче будуть ситуації, коли хтось із батьків не застосує ці методи, як хотілося б. В такому випадку необхідно вибачитись, якщо було зроблено щось не так, або пояснити, що сталося. Ці «помилки» є можливістю продемонструвати, що батьки теж люди і вони беруть відповідальність — соціальну навичку, яка також корисна для дитини.

Найкраще, що можуть зробити батьки, коли їхня дитина поводить себе погано — це зберігати спокій і послідовність. Таким чином, батьки створюють безпечний простір для дитини, щоб знати, що, незважаючи на їхню поведінку, про неї піклуються у послідовному та структурованому середовищі. Цілком імовірно, що нова прийомна або усиновлена дитина відразу не виявить любові та прихильності, яких домагаються батьки. Ймовірно також, що дитина може бути обурена подією, не діяти чи не мати вдячності за зусилля батьків. Але завдання батьків полягає не в тому, щоб «врятувати» їх, а в тому, щоб допомогти їм направляти їх на власному шляху зростання та самосвідомості.

Висновки до розділу 1

Прийомна сім'я як форма утримання дитини, позбавленої батьківського піклування має підтримувати належні умови для розвитку та зростання в сімейному оточенні, також забезпечується матеріальними та грошовими ресурсами для задоволення життєво необхідних потреб дитини. Положення про прийомну сім'ю, затверджене постановою Кабінету Міністрів України, регулює порядок створення, влаштування дітей в прийомну сім'ю, права та обов'язки прийомних батьків, надання їм соціальних послуг. Як правило, головними причинами поміщення дитини в прийомну сім'ю або дитячий будинок сімейного типу є: погрожування життю або здоров'ю дитини внаслідок надзвичайних обставин, наприклад, жорстоке поводження; позбавлення батьківських прав; важка життєва обставина у батьків (втрата роботи, відсутність постійного заробітку, втрата місця проживання і т.д.).

Психологічна картина дітей, які залишились без батьківської опіки, вкрай сумна. Вони в більшості мають занижену самооцінку, що супроводжується перебуванням у стані тривоги, напруження, не мають довіри до людей, навіть близьких. А комунікативні здібності таких дітей мають полярність: є діти, які мають бажання якнайшвидше встановити контакт з кимось, наявна неадекватна прив'язаність; відсутність ж уміння спілкуватись викликає певні захисні форми поведінки, як от підозрілість або ж агресивність.

Методи виховання дітей в сім'ї використовуються батьками для того, щоб діти оволоділи знаннями, вміннями та звичками, необхідними для нормального розвитку особистості в сім'ї.

Терапевтичне батьківство, як підхід до виховання, ґрунтується на опрацювання дитячих травм і виникненню почуття прихильності – це виховання, основане на емпатії і характеризується наданням безпеки та захищеності для дітей.

РОЗДІЛ II. СПЕЦИФІКА ВИХОВАННЯ ПРИЙОМНИХ ДІТЕЙ, ДІТЕЙ-ВИХОВАНЦІВ В ПРИЙОМНИХ СІМ'ЯХ

2.1. Роль прийомних батьків у вихованні дитини-сироти

Сімейні форми для влаштування дитини, такі як усиновлення, прийомна родина, опіка та дитячі будинки сімейного типу, мають забезпечувати її соціальний захист, нагляд, навчання, виправлення та компенсацію розвитку дитини, вирішення медичних питань, робота над подоланням психологічних травм, задоволення щоденних потреб дитини, яка залишилася без піклування батьків.

Істотна відмінність між дітлахами, які виховуються в інтернатному закладі та тими, хто зростають у сім'ї, зумовлена тим, що перше не може цілком забезпечити найголовніше – індивідуальний підхід до дитини. Тому правильний та глибинний розвиток малечі прямо підвладний умовам, в яких вони ростуть, а переконаність у своєму майбутньому і щире усвідомлення себе як особистості значною мірою формуються завдяки можливості жити благополучно, в безпеці та затишку, за допомогою матері та батька.

Прийомна сім'я повинна виховувати дитину шляхом забезпечення нормальних умов для її соціальної адаптації, зменшення чи недопустимість згадок про свій негативний минулий життєвий досвід, кропітка робота над проблемами психологічного, фізичного характеру, які створилися у біологічній родині.

Щодо того, як рідні будуть реагувати на поки що чужу їм дитину, то батькам заздалегідь треба підготувати їх до цього. Легше просто пояснити дітям для чого прийомна дитина опинилась в новій сім'ї, які перевтілення відбудуться, коли візьмуть її додому. До цього процесу залучається також і фахівець соціальної роботи. Ще одним необхідним моментом у готовності дітей до влаштування у їхню сім'ю прийомної дитини може стати створення невеликої книги про свою сім'ю, де будуть висвітлені усі сподівання і

розповіді про себе, свої інтереси, захоплення та інше. Якщо дитину із притулку планується розмістити в одній кімнаті разом із біологічною дитиною, то було б добре, щоб ця дитина сама упорядкувала частину приміщення для прийомної дитини, зробивши його затишнішим для неї. Це сприятиме встановленню кращого контакту й формуванню більш відкритих стосунків між ними. У випадку, коли біологічні діти мають запитання про те, що таке прийомна сім'я чи дітей-сиріт, то неодмінно потрібно виконати це прохання і задовольнити їхню цікавість. Діти мають знати та мати інформацію про це, дивлячись на її вік та інші параметри, для того щоб далі не потрапляти в конфузні ситуації, а також зробити так, щоб прихід нової дитини – члена родини, був очікуваним для неї, бо заскочена зненацька поява прийомної дитини може не на жарт налякати біологічних дітей, а в результаті викликати неприязнь або ревності. Дітям важливо м'яко пояснити, що прихід прийомної дитини може дещо знизити певний рівень уваги батьків до них, але не батьківську любов і тепло. Обоє, батько та мати, повинні навчитися своєю поведінкою засвідчувати дбайливе ставлення як до нерідних дітей, так і до рідних.

Прийомна сім'я – це система, в якому можуть відбуватися різні процеси. Вдалі та налагоджені стосунки між членами сім'ї залежить від розуміння прийомними батьками потреб дитини та усвідомлення можливих труднощів.

Бажання батьків виховувати прийомних дітей означає розуміння ними власного життя та розуміння наявності певних особистісних якостей. Програми підвищення кваліфікації для прийомних батьків допомагають зменшити стрес у сім'ї, покращити комунікативні навички, сприяти вихованню та дисципліні, зменшити батьківську ізоляцію та надають широкий спектр ефективних варіантів виховання. Доповнити оцінку рівня готовності батьків до виконання завдань по вихованню дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, можливо за використання таких методик як сімейне інтерв'ю; сімейна генограма; сімейна соціограма; лінія часу; сімейна групова нарада; екомапа (рольова карта сім'ї). [9]

Для ефективного функціонування прийомної сім'ї необхідний постійний процес навчання. Формат роботи має передусім надати своїм учасникам можливість вільного обміну думками, оновлення знань про виховання дітей та вирішення сімейних стосунків, налагодження партнерських відносин тощо. Серед програм підтримки батьків, які виховують дітей, які втратили опіку, можна виділити програму «Батьківство в радість». Це допомагає уникнути ризику завдати батькам неприємностей своїм дітям. Крім того, програма дає батькам можливість поліпшити рівень спілкування та розвинути навички, необхідні для подолання стресових ситуацій, зв'язати їх з іншими батьками, які опинилися в таких же ситуаціях, та сприяти розвитку правильного батьківства.

Також ще наявні навчальні програми побудови правильних сімейних та партнерських стосунків, бо зазвичай багато проблем у родині виникають через непорозуміння батька та матері. І ці курси сфокусовані на навчанні батькам правильній поведінці в шлюбних стосунках, зменшення кількості сімейних конфліктів, проведення заходів з профілактики поведінкових проблем. Вони проходять у груповому форматі й орієнтовані на такі сфери як розуміння емоцій партнера, побудова довірливих відносин, асертивність і т.д.

Щоб краще розуміти дитину та позитивно справити на неї враження, необхідно дотримуватись певних рекомендацій. В першу чергу, потрібно навчитися бачити у кожній дитині особистість і поважати її. Типові висловлювання зі сторони батьків на кшталт «Та що воно там розуміє» або «Мама краще знає» можуть травмувати дитину і вона відчуватиме себе незначущою. Також дитина має право вибору, а надмірна опіка шкодить їй, особливо коли батьки все намагаються вирішити самотужки і лише ставлять дитину перед фактом, вважаючи, що таким чином «оберегають» її. Але в майбутньому це може призвести до того, що дитині буде складно самотійно вирішити будь-які проблеми. Батькам треба реагувати на прохання та приділяти достатньо уваги дитині, адже іноді цьому перешкоджають втома, брак часу, роздратованість та інше. При вихованні прийомної дитини

необхідно поважати її минуле та «коріння». Неприпустимо говорити дитині про її минуле у притулку чи у біологічній сім'ї як про найжахливіші роки її життя. Ще гірше, коли порівнювати дитину з її батьками у негативному сенсі, такими висловами приниження відбувається не тільки дитини, а й себе в її очах. Останнім пунктом даного списку є виховувати в дитині вміння відповідати за свої вчинки. У ранньому дитинстві цьому можуть сприяти спокійні розмови із ро'ясненням причинно-наслідкових дій.

Кожній дитині потрібна можливість повністю розкрити свої здібності. Їй слід забезпечити максимально можливий рівень фізичного та психічного здоров'я, доступ до хорошої освіти, безпечне життя та захист від небезпек, позитивні емоційні переживання, почуття любові та вдячності, розвиток навичок самообслуговування та вирішення буденних проблем. Позитивний образ себе, формування самоідентичності, розвиток навичок міжособистісного спілкування та впевненості в собі дає поштовх до прогресу в сім'ї.

2.2. Методологічне дослідження категорії соціальної роботи – прийомні батьки

У ході проведеного дослідження, методом експертного опитування, взяли участь 17 спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Було поставлено питання відкритого типу для того, щоб краще охарактеризувати людину, яка хоче мати прийомну дитину, скільки їх налічується у центрах, особливості проведення тренінгових занять з кандидатами у батьки-вихователі.

З чого слід почати, то загалом з початку 2022 року і перед початком повномасштабної війни, до соціальних служб звернулися лише 2 кандидата на створення прийомної сім'ї, а в період усього 2021 року їх складало 45. Тут потрібно зазначити, що навчання пройшли всього 30 осіб, тобто менше, ніж заявлених. Це можливо пояснити тим, що переважна більшість сімей та осіб, які звертаються до центрів соціальних служб стосовно створення прийомних родин чи ДБСТ, не відповідають тим вимогам, які визначені постановами Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» та від 26 квітня 2002 № 565 «Про затвердження положення про прийомну сім'ю». Зазвичай головними причинами відмов є низький середньомісячний сукупний дохід в сім'ї, невідповідність чи непригодність житлової площі, безробіття (особливо в сільській місцевості).

Слід також звернути увагу на вікову характеристику прийомних батьків.

Приблизно якого віку приходять кандидати у прийомні батьки?

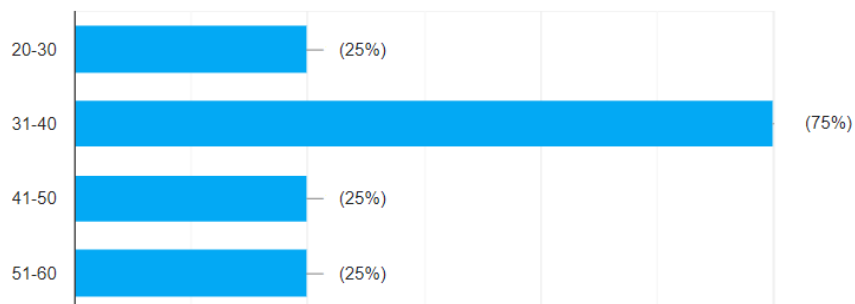

Рис. 2.1. Вікова характеристика прийомних батьків

Як бачимо, переважна більшість батьків робить свій усвідомлений вибір у віці 31-40 років, маючи певний життєвий досвід. Більшість дітей в прийомних сім'ях мають шкільний вік (75%), для яких важливим елементом соціалізації є освіта, тобто шкільне середовище. Значну допомогу прийомним сім'ям надають фахівці центрів соціальних служб у ході процедури соціального супроводу, залучаючи до роботи вчителів, шкільних психологів.

Дітей якого віку беруть прийомні батьки?

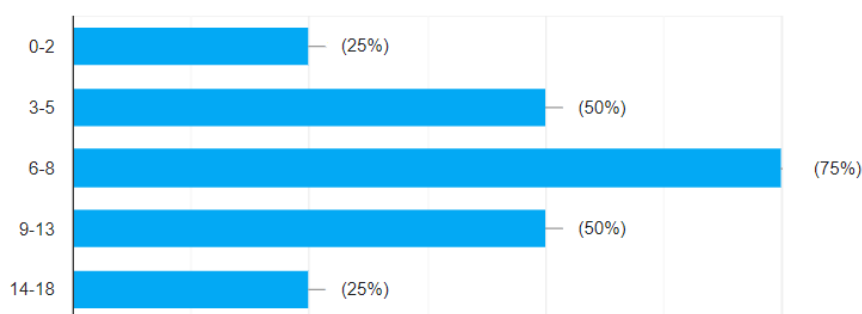

Рис. 2.2. Вік взяття дитини в прийомну сім'ю

Батьки хочуть взяти прийомну дитину з різних причин. Переважну кількість відповідей мало «дати дітям можливість зростати у сім'ї, в атмосфері

родинного затишку і тепла». Кандидати зазвичай задають працівникам з питань дитини та сім'ї питання щодо форм сімейного виховання, про можливість отримання допомоги та підтримки від фахівців у разі потреби; які проблеми виникають у вихованні дітей, які соціальні гарантії та пільги мають такі сім'ї.

Щодо виховної частини, то спеціалісти кажуть, що проводять тренінг для кандидатів у прийомні сім'ї 3-4 рази на рік, використовуючи різноманітні вправи та методики. Важливим та доволі ефективним елементом навчання є програвання окремих ситуацій, відповідно їх запити, в рольових групах.

Методика «Сходинки» для батьків спрямована на дослідження дитячо-батьківських стосунків. Вона допомагає мамам та татам подивитись на дитину та її риси під іншим кутом, а саме як наслідок свого батьківського впливу. Завдання полягає у тому, що батькам роздається бланк і озвучується питання «Якою Ви бачите свою дитину в майбутньому?», далі виділити 5 ознак, але не обов'язково лише позитивні риси можна вказувати. Потім необхідно обрати одну рису з якою можна попрацювати детальніше і написати її вгорі сходинок, які зображені на бланку. На сходинках які ведуть вгору описати дії, які стимулюють розвиток даної риси, а на сходинках, які ведуть вниз – дії, що стимулюють розвиток протилежної риси. На виконання завдання дається 5-10 хвилин. Потім результати обговорюються в колі. Важливо, що батьки діляться досвідом та знаходять підтримку та відповіді на запитання один у одного і в психолога.

Ще одна вправа має назву «Зона відповідальності». Суть полягає в тому, щоб на аркуші паперу написати список імен людей за якими вони, як батьки, відчують відповідальність. Кількість необмежена. Це мають бути люди про яких постійно піклуються, переймаються їхніми проблемами, постійно думають про них і намагаються при нагоді зробити їхнє життя якомога кращим. З даним списком можна порефлексувати і зробити висновки про значущість і цінність людського піклування.

Отже, підсумовуючи все вищесказане, можна зробити висновок, що кількість кандидатів у прийомні батьки в минулому році була невеликою, крім того, майже третина з них не пройшли етап відбору, що свідчить про те, що навіть якщо ти дуже хочеш мати дитину, позбавлену батьківського піклування, то необхідно мати кошти для себе і дитини, нормальні умови вдома і тому подібне. Ще працівники служб у справах дітей проводять потенційним кандидатам програми навчання, щоб навчити їх вихованню малечі й не мати проблем з цим у майбутньому.

2.3. Алгоритм соціально-педагогічної роботи з прийомними сім'ями

Якщо ж все-таки деякі кандидати пройшли усі випробування для того, щоб стати прийомними батьками для нової дитини, то далі йде робота соціального працівника безпосередньо з батьками та дитиною, їх подальшої адаптації один з одним.

Спеціалісту із соціальної роботи разом із батьками, які виховують прийомну дитину, необхідно старатись подолати усі бар'єри, що заважають пристосуванню та соціалізації дитини поза межами сім'ї. Успішна інтеграція дитини в соціум може допомогти їй ліпше зрозуміти важливість сімейних стосунків для подальшого особистісного і професійного розвитку та кращої реалізації свого потенціалу.

Соціальному працівнику буде доречно надати батькам певні рекомендації з метою полегшення прийомній дитині процесу адаптації до умов життя в суспільстві:

1. Спробувати дізнатися і розказати такій дитині більше інформації про її біологічних батьків чи родичів. Їх цікавить, хто передав їм такі риси характеру, звідки вони мають хист до музики чи обчислень, де працювали/працюють їхні батьки, чи має братів чи сестер тощо.
2. Розвивати навички орієнтування та життя в навколишньому середовищі; розповідати дитині детальніше про можливості користування транспортом, установами та іншими місцями загального користування, куди можна звернутися за допомогою при нагальній потребі.
3. Треба повідомити дитину про свої права після того, як вона залишить прийомну сім'ю після досягнення вісімнадцятирічного віку (або двадцятитрьохрічного віку), а також слідкувати за тим, в яких дитина житлових і майнових умовах знаходиться під час свого перебування у прийомній сім'ї.
4. Виховувати дитину і повчати її про наслідки своїх дій, приймати самостійні рішення, планування і реалізація свого професійного майбутнього.

Ці наративи можуть викликати в неї почуття відповідальності перед самою собою.

Інформація про ті групи, членом яких є прийомна дитина, є надзвичайно важливою для здійснення соціального супроводу та планування розвитку прийомної дитини/дитини-вихованця. Робота з групами однолітків здійснюється в таких напрямках:

- збір інформації про членство дитини в групах однолітків.
- визначення типу таких груп та основних напрямів їхньої діяльності.
- діагностика групи, визначення специфіки взаємостосунків між її оторчення
- вивчення взаємин між дитиною та членами групи, до якої вона входить.
- формування позитивного ставлення членів групи до прийомної дитини / дитини-вихованця, толерантного ставлення до життєвого досвіду такої дитини.
- сприяння участі дитини у формальних і неформальних групах конструктивного характеру.
- усунення негативного впливу груп деструктивного характеру.
- мобілізація можливостей групи для забезпечення специфічних потреб прийомної дитини / дитини-вихованця.
- сприяння прояву дитиною лідерських якостей у складі групи
- залучення прийомної дитини / дитини-вихованця до участі в тренінгових програмах з розвитку комунікативних здібностей, лідерських рис тощо. [10]

Особлива увага має приділятися також розмові з кожною дитиною, вони (фахівці з питань сім'ї, дітей та молоді) повинні знати, наскільки вона психологічно розвинена для своєї вікової категорії: вміння зосередитися, швидкість різних реакцій, навички мовленнєвої діяльності, уваги, пам'яті та інше. При цьому основним завданням залишається з'ясувати інтереси дитини, з ким вона товаришує в сім'ї, має з кимось суперництво тощо.

У сім'ях, де між дітьми і батьками є взаєморозуміння і довіра, все добре з моменту народження малюка. Мама і тато знають, на що здатна їхня дитина, що дитина може, а що не може, які характерні риси вона має, які її

інтелектуальні та фізичні здібності. Діти, які мали нещасливе дитинство складніше, адже там нехтували її потребами або зовсім не звертали на її уваги. Пізніше в дитячих будинках чи інших державних установах такі діти, ймовірно, матимуть сповільнену ситуацію в розвитку через брак батьківської уваги та піклування.

В теперішній час вчителі закладів вищої освіти не знають чи не мають достатньо підготовки, щоб надати допомогу дітям, які не мають батьків чи позбулися їх опіки. Прийомні батьки учнів, випускники шкіл, які не мали батьківського піклування зазвичай вважають, що вчителі часто мають низькі (нижчі) очікування щодо здібностей та успішності вихованців у школі. Прийомні батьки пояснили, що бажають, щоб їхні діти до них ставилися з тими ж очікуваннями, що й до дітей, які живуть зі своїми біологічними батьками; вони хотіли, щоб їхні діти були натхненним бути кращими, а не дозволяли їм мати «бонуси» чи інші заохочення, яке не дає достатньої мотивації до навчання. Що ж можна зробити з цим? Коли вчителі мають справу з учнями, які є у прийомних сім'ях, дуже важливо розвивати та підтримувати комфортну та безпечну спільноту в класі.

Саме створення атмосфери безпеки дає дітям почуття довіри до наставника: надаючи додатковий простір, коли їм це потрібно, наприклад, дозволити їм залишити групу, з якою вони працюють, або сісти в іншому місці, щоб самостійно завершити завдання, якщо їм потрібен простір. Також необхідно дати таким дітям відчуття контролю над своїм оточенням: це насамперед відбувається у формі вибору, наприклад, запитувати їх, де вони хотіли б сидіти або як вони хотіли б виконати завдання.

Потрібно працювати над тим, щоб учні та дитина-сирота, яка зараз знаходиться в прийомній сім'ї, відчували зв'язок: часто можна проводити зустрічі зі усім класом, щоб вони відчували, що про них піклуються та бачать. Джил Роуланд, директор Альянсу за права дитини (США), рекомендує метод 2 на 10: вчитель витрачає дві хвилини протягом 10 шкільних днів поспіль, просто розмовляючи з учнем із труднощами про все, що цікавить учня —

наприклад, спорт чи музика або навіть запитуючи як проходить день. Ці розмови не повинні стосуватися шкільних завдань, домашніх завдань, домашнього життя чи будь-яких інших стресових факторів, якщо тільки учень не згадає про це. [11] Використовуючи цей метод, можливо побудувати кращі стосунки зі своїми учнями, які відчувають найбільше труднощів.

Також добре було б опанувати таким дітям навички саморегуляції: можна навчити дітей глибокому диханню та медитації або вправам на усвідомленість і дозволяти їм виділити час, щоб використовувати ці методи, коли це необхідно.

Висновки до розділу 2

Готовність батьків до виховання прийомних дітей вимагає від них великої відповідальності, розуміння та усвідомлення їхнього життя, наявності у них якостей, які необхідні батькам-вихователям. Програми навчання для таких батьків допомагають їм зменшити рівень стресу та нервозності, розвитку комунікаційних навичок, позитивного підходу до виховання дитини та її дисциплінованості, зменшують ізольованість батьків, загалом дають можливість успішно виховати дитину, яка не мала належного піклування.

Власне дослідження проводилось шляхом експертного опитування, де 17 спеціалістам центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді було поставлено питання відкритого типу. Кількість кандидатів у прийомні батьки в минулому році була невеликою, лише 45, більше того, майже третина з них не пройшли етап відбору, що свідчить про те, що навіть якщо ти дуже хочеш мати дитину, позбавлену батьківського піклування, то необхідно мати кошти для себе і дитини, нормальні умови вдома і тому подібне. Ще працівники служб у справах дітей проводять потенційним кандидатам програми навчання, щоб навчити їх вихованню малечі й не мати проблем з цим у майбутньому, в анкеті представили і описали декілька вправ, які, на їхню думку, є доцільними для їхнього використання в тренінгових заняттях з виховання.

Соціальний працівник та прийомні батьки свого роду є партнерами у наданні опіки дитині та її нормального входження до сім'ї. Соціальний працівник є так би мовити модератором, з'єднуючою ланкою між державою та прийомними батьками, тож саме його професіоналізм та робота забезпечують компетентне вирішення і узгодження усіх поточних питань прийомної сім'ї.

РОЗДІЛ III. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОПТИМІЗАЦІЇ ДОСЛІДЖУВАНИХ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЯВИЩ

3.1. Компетентності батьків-вихователів

Реформування інституційної системи догляду за дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування та створення сімейних форм виховання, вимагає від держави якісної практичної підготовки та налагодження системної роботи щодо підготовки прийомних батьків до виховання дітей та підготовки дітей до входження в родину. Підготовча робота з дитиною, яка влаштовується у прийомну сім'ю, проводиться на всіх рівнях. Інтенсивність роботи на тому чи іншому рівні залежить від віку дитини. Чим молодша дитина, тим більше значення має емоційний рівень підготовки. Якщо дитина старшого віку, на передній план виступає когнітивний рівень.

Для задоволення потреби у соціальній інтеграції сім'ї може бути застосований досить дієвий метод групи зустрічей (групи взаємної підтримки прийомних батьків). Групи зустрічей прийомних батьків проводяться один раз на місяць. Метою проведення групових зустрічей прийомних батьків є набуття ними навичок прийняття і розуміння себе та інших, розвиток вміння встановлювати партнерські стосунки та здатності бути гнучким у поведінці.[12]

Загалом, до чи не найважливіших сфер професійної компетенції прийомних батьків належать: задоволення потреб прийомної дитини, захист та виховання дитини-сироти; підтримка стабільності в її житті; цікавість інтересами такої дитини тощо. Компетентність прийомних батьків формується не тільки завдяки отриманим знанням та апробованим навичкам і вмінням, а й на основі власного життєвого досвіду, розуміння різних підходів до ситуації та вибору методів її рішення. Набуття життєво важливих компетентностей повинно стати однією із головних цілей виховної діяльності.

Але активні бойові дії на території України мають катастрофічні наслідки, ставлять сім'ї у кризові ситуації і можуть призводити до розлуки батьків і дітей. Наразі багато українців, а також й іноземців, хочуть допомогти та подбати про дітей, які втратили батьків чи потребують опіки. Водночас у мережі активно поширюється інформація із закликами терміново усиновити дітей, які втратили батьків внаслідок війни в Україні.

Прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу – це та категорія українців, яким особливо потрібна допомога під час війни – з евакуацією, поселенням, адаптацією. Чимало з них назавжди втратили своє житло.

Війна росії з Україною зруйнувала систему захисту дітей в Україні. Серед найбільш ризикованих – майже 100 000 дітей у таких закладах, як дитячі будинки та школи-інтернати. Ще до війни було встановлено, що інституційний догляд може зашкодити благополуччю та розвитку дітей, оскільки йому не вистачає піклування та емоційної підтримки сімейного середовища.[13] В умовах нинішньої ситуації заклади відчують велику нестачу кадрів і мають проблеми з наданням первинної допомоги, психосоціальної підтримки та допомоги дітям з інвалідністю. Як наслідок, діти в таких закладах піддаються підвищеному ризику насильства, бездоглядності та є ізольованими, з дуже низькими шансами на евакуацію.

В умовах воєнного стану на деокупованих територіях буває складно віднайти документи чи встановити що сталося з батьками дитини, як наслідок – зростають випадки і ризику порушення прав дітей. Тож на даний час актуально важливим є забезпечення потреб та інтересів дитини для гарантування стабільності та гармонійності умов її життя. На жаль, поки що можна спостерігати на велику кількість тривожних дітей та дорослих. Тривожна людина має надмірний неспокій, причому іноді вона боїться не самої події, а її передчуття. Часто такі люди чекають найгіршого. Діти ж почувають себе незахищеними, бояться грати в нові ігри, братися до чогось нового.

За словами міністра соціальної політики Марини Лазебної, "через бойові дії, терористичні обстріли російськими військами мирного населення та масову евакуацію збільшується кількість дітей, батьки яких загинули або про їхню долю та місце перебування нічого не відомо". У міністерстві зазначили, що "чинні нормативні акти не надавали можливості влаштувати таких дітей до сімейних форм виховання. Більше того, процедура влаштування дітей під опіку або піклування родичів вимагає такого переліку документів, який в умовах воєнного стану практично нереально зібрати. При цьому для дітей, травмованих війною та втратою зв'язку з батьками, дуже важливо знаходитись в умовах, максимально наближених до сімейних". [14]

Наразі на території України діє спрощена процедура, але не усиновлення, а опіки родичами дитини чи взяття її під патронат. Це забезпечить найкращі інтереси дитини до того моменту, поки не з'ясують, що саме сталося з її батьками.

Під час військового стану також є не обов'язковим для кандидатів в опікуни проходити курсу з підготовки виховання дітей, які залишились без батьківського піклування.

3.2. Навчання для майбутніх прийомних батьків та батьків-вихованців

Як вже зазначалось раніше, ті особи, які мають бажання стати прийомними батьками, в обов'язковому порядку повинні пройти програму навчання, яке формується центрами соціальних служб з питань сім'ї, дітей та молоді із залученням спеціалістів: психологів, педагогів, медичних працівників тощо. Основні вимоги до організації процесу тренінгу:

- беруть участь обидва членів подружжя;
- мають бути присутні соціальні працівники, які в подальшому здійснюватимуть соціальних супровід сімей, що є власне гарантією налагодження співпраці та розуміння.

«Прайд» – це українська версія міжнародної програми для тих, хто виявив бажання створити прийомну сім'ю чи дитячий будинок сімейного типу. Впроваджується в Україні з 2004 року. Перший компонент програми – це залучення кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі й оцінювання їхнього потенціалу в процесі навчання. Другий – базова програма навчання батьківської компетентності. [15]

Основна мета даної тренінгової програми є формування усвідомленого та цілеспрямованого рішення щодо створення прийомної сім'ї або ДБСТ, підготовка до здійснення виховної функції шляхом розвитку за допомогою практичних знань для отримання компетентності в цій сфері.

Програма підготовки має такі компоненти:

- 10 тренінгових сесій.
- Самостійна робота учасників між зборами.
- Дві обов'язкові індивідуальні зустрічі тренерів із сім'єю.
- Процедура взаємооцінки.

Інша програма підготовки до створення прийомної сім'ї – Програма «15» – це унікальна комплексна програма, в якій у рівних умовах підлітки та значущі дорослі, які замінюють їм батьків, мають 15 різноманітних тем для обговорення, починаючи із здоров'я та подолання шкідливих звичок,

формуванням відповідальності, побудови сімейних безконфліктних відносин, закінчуючи підвищенням навичок безконфліктного спілкування. Учасники тренінгу в процесі спільної групової роботи, обміну думками і позиціями, мають можливість висловити свою точку зору, набути нових знань, розширити свій життєвий досвід навичками свідомої поведінки. Програма «15» у форматі групи взаємопідтримки учасників-однодумців допоможе прийомним батьками, вихователям дитячого будинку сімейного типу, піклувальниками підвищити рівень компетентності у питаннях розвитку та виховання дітей, обговорити актуальні питання, що хвилюють членів сімей. [16]

Навіть якщо батьки прагнуть мати прийомну родину, роблять усе для успішності цього процесу, але так чи інакше необхідне і бажання самої дитини бути в прийомній сім'ї. Адже зазвичай період переходу дитини до такої сім'ї може зробити її емоційно виснажливою або розгубленою. Разом фахівець із соціальної роботи із прийомними батьками мають сконцентруватися на спільній послідовності дій, надійності та постійної своєї підтримки впродовж усього процесу підготовки дитини до влаштування.

Тому однозначно прийомним батькам і після того, як візьмуть малечу в сім'ю, необхідно буде проходити певні «підвищення кваліфікації» та навчання. Тому що кожен етап, період в житті в новій родині має за собою як щасливі моменти, так і нові перешкоди, з якими батьки повинні боротись задля подальшого розвитку і формування дитини як особистості.

Особливо необхідні батькам знання про:

- психологічні особливості дітей-сиріт та дітей, позбавлених, батьківського піклування (депривація, формування прихильності, психотравма, минулий досвід дитини);

- загальні питання психології розвитку дитини; особливості розвитку дитини на різних вікових етапах: дошкільний, молодший шкільний, підлітковий період, вікові кризи);

- роль особистості батьків у вихованні прийомної дитини, а також основи взаємодії прийомних батьків з членами кровної сім'ї дитини;

- різні методи виховання дітей в прийомній сім'ї;
- особливості спілкування і взаємодії в прийомній сім'ї (діти - батьки, прийомні - кровні діти, прийомні діти - інші родичі);
- організацію дозвілля з прийомними дітьми, які потребують особливої педагогічної уваги. [17]

Найбільш поширені для використання соціальними працівниками та психологами у роботі з прийомними сім'ями є такі форми і методи діагностики як: вивчення досвіду родинного виховання; анкетування; індивідуальна бесіда; інтерв'ювання; метод незалежних характеристик; емпатійне слухання; методика нескінчених речень; психологічне та дидактичне тестування; психолого-педагогічне спостереження; проєктні методики; твори батьків на теми сім'ї та дитини; відвідини сім'ї.

3.3. Тренінгове заняття для прийомних батьків

Тренінг як вид соціально-педагогічної діяльності представляє собою комплекс вправ та дій, які спрямовані на використання знань, умінь і навичок та їх збагачення, обмін особистим досвідом у групі для того, щоб бути більш компетентним у тій чи іншій сфері життя. Воно є ефективним і цікавим, адже людина не просто слухає певну лекцію, а активно вступає у дискусію, висловлює свою точку зору. Тому і для прийомних батьків дана інтерактивна технологія широко використовується, щоб, по-перше, краще пізнати і зрозуміти себе, по-друге, так зручно засвоїти матеріал і вправи.

Початок заняття

Тренер на початку роботи:

- Вітає учасників тренінгу;
- Познає учасників один з одним;
- Виробити правила спільної роботи.

«Повторне знайомство» (гра)

«Я і моє ім'я». Учасники, починаючи з ведучого (по черзі), називають своє ім'я і дають свою оцінку – подобається їм ім'я чи ні, і чому (або хто) їх так назвав.

Основна мета заняття

Тренер коротко проговорює основні питання, що будуть розглянуті на занятті:

- 1) довідатися більше про дітей, які влаштовуються у прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу;
- 2) подумати про тривоги і турботи батьків, дітей, соціальних працівників під час влаштування дитини у прийомну родину;
- 3) наголосити на необхідності ділитися інформацією з усіма зацікавленими сторонами.

Діти, які потрапляють у прийомну сім'ю або до дитячого будинку сімейного типу (лекція)

Тренер розповідає учасникам кілька історій влаштування дитини у прийомну сім'ю: «жінка купила будинок з дитиною»; у прийомній родині «народили» двійню; мати виїхала на заробітки і залишила дитину сусідам. Варто запропонувати учасникам, хто вже виховує прийомних дітей, розповісти яким чином дитина потрапила до них.

Взаємодія з біологічними батьками

Наставник розбиває учасників на групи по 3-4 особи. Кожна група отримує картки з дитячими історіями і протягом 15 хвилин відповісти на такі питання: причина влаштування дитини в прийомну сім'ю; почуття, які переживають біологічні батьки і родичі; почуття прийомних батьків. Представник кожної із груп презентує результати обговорення. Усі інші можуть ставити питання, висловлювати власні припущення.

Ви можете сказати «ні» (дискусія)

Тренер пропонує повернутися до питання «Звідки дитина може потрапити в прийомну сім'ю?» і перелічити варіанти. Основна умова прийняття рішення про влаштування дитини у родину – налагодження стійкого психологічного контакту між дитиною і батьками. Якщо у батьків виникають сумніви, неприйняття дитини, то краще відмовитися від неї на етапі знайомства, щоб запобігти проблемам, що можуть виникнути надалі.

Що треба знати про дитину (мозковий штурм)

Учасники мають сформулювати для себе які саме питання є найбільш суттєвими при прийнятті рішення про влаштування дитини у сім'ю. Пропозиції написати на аркуші паперу. Максимальна інформація про дитину надалі допоможе батькам вибрати правильну лінію поведінки, швидше і легше встановити з нею контакт.

Перше знайомство з дитиною (робота в малих групах)

Тренер пропонує учасникам в групах продумати й організувати перше знайомство з дитиною, орієнтуючись на такі питання: де проводити першу зустріч, хто повинен прийти, що з собою взяти. Далі обговорити це в групі.

Підведення підсумків заняття

Учасники підсумовують інформацію, яку одержали на час проведення заняття, варіанти відповідей прописуються на аркуші. Далі ведучим називається тема наступного заняття, пропонує кожному викласти власну думку, що буде розглядатися на наступному занятті. Також кожний із учасників по черзі проговорює емоційний стан і враження від даного тренінгу. Тренер підбиває підсумок (тобто замикає коло), називає час початку наступного заняття, прощається з учасниками.[18]

Висновки до розділу 3

Компетентність прийомних батьків формується не тільки завдяки отриманим знанням та апробованим навичкам і вмінням, а й на основі власного життєвого досвіду, розуміння різних підходів до ситуації та вибору методів її рішення. Набуття цих знань і навичок та їх засвоєння повинно стати однією із головних цілей виховної діяльності.

Найбільш доцільними у роботі з прийомними сім'ями є такі форми і методи діагностики як індивідуальна бесіда; інтерв'ювання; метод незалежних характеристик; емпатійне слухання; методика нескінчених речень; психологічне та дидактичне тестування; психолого-педагогічне спостереження; проєктні методики тощо.

Тренінгове заняття як вид соціально-педагогічної діяльності представляє собою комплекс заходів, які спрямовані на використання знань, умінь і навичок та їх збагачення, обмін досвідом у групі для того, щоб бути більш компетентним у тій чи іншій сфері життя. Тому і для прийомних батьків дана інтерактивна технологія широко використовується, щоб, по-перше, краще пізнати і зрозуміти себе, по-друге, так зручно засвоїти матеріал і вправи.

ВИСНОВКИ

Отже, ця робота загалом дозволяє зробити висновок про важливість створення прийомної сім'ї або ДБСТ задля успішного розвитку дитини, яка позбавлена батьківського піклування.

У першій частині було описано про деталі створення прийомної сім'ї на правовому рівні, які документи необхідні для цього процесу, які вимоги мають бути у кандидатів, які мають бажання мати прийомну дитину. Також які психологічні характеристики та модель поведінки має сама дитина, у контексті до приєднання її у прийомну родину та після, були представлені причини чому вона опинилась в інтернатному закладі. Далі йде мова про методи сімейного виховання, адже вони є важливим компонентом у становленні будь-якої (в тому числі і прийомної) дитини як особистості, якій надалі потрібно буде входити в соціум і мати контакт з іншими людьми, крім своїх та прийомних батьків.

Друга частина даної роботи розповідає про роль прийомних батьків у вихованні дитини-сироти, де наголошується, що в дитячому віці великий внесок у вихованні дитини йде саме від батьків, а саме належне використання тих методів та технік, які були написані в першому розділі цієї роботи. Головна частина розділу – дослідження такої категорії соціальної роботи як прийомні батьки, яке мало на меті дати детальний опис цієї категорії клієнтів соціальної роботи, скільки кандидатів у прийомні батьки налічується, причини взяття дитини в прийомну сім'ю, які вправи на виховання дітей використовуються у тренінгах для цих кандидатів. Наступною йде сама соціально-педагогічна робота соціального працівника, де приділяється увага партнерству між прийомними батьками і самим фахівцем у допомозі з адаптацією дитини в прийомну родину, підтримкою прийомних батьків в становленні теплих, приязних зв'язків з новою дитиною.

І нарешті третій розділ відтворює те, яким чином можна покращити виховні процеси у прийомних батьків такими способами як проходження

тренінгових програм, знання і засвоєння на практиці навичок компетентності для ефективної роботи з дітьми, які були позбавлені батьківської турботи, а також було описано одне із занять для прийомних батьків.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Постанова Кабінету Міністрів України «Положення про прийомну сім'ю» від 26.04.2002 р. // Офіційний вісник України – 2002. – № 18. – ст. 19.
2. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 р. // Відомості Верховної Ради України – 2005. – № 6. – ст. 267.
3. Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» від 31.03.2016 р. // Офіційний вісник України – 2016. – № 36. – ст. 344.
4. Капилина М. Социальные сироты: привязанность к родителям.
5. Захаров А.И. Отклонения в поведении ребенка. – М., 1993.
6. Ежов И. В. Программа психологического обеспечения духовного развития личности Яснополянского детского дома / И. В. Ежов. - Ясная Поляна, 1997. - С. 56 - 62.
7. Особенности психического развития детей 6-7-летнего возраста / под ред. Д.Б. Елькониной и А.Л. Венгера.; Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР. Москва: Педагогика, 1988. 136 с.
8. Understanding Difficult Behavior: For Foster and Adoptive Parents. Good Therapy, 2010. URL: <https://www.goodtherapy.org/blog/therapy-adoption-child-behavior/>
9. Підвищення виховного потенціалу прийомних батьків та батьків-вихователів: навчально-методичний посібник / Авт. кол.: Бондаренко Т.В., Гришко А.А., Журавель Т.В., Зверева І.Д. та ін. / За заг. ред. І.Д. Зверєвої – К.: “Версо 04”, 2011 – 672 с.

10. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола. -К., 2001,129 с.
11. Supporting Students Living in Foster Care. Geogre Lucas Educational Foundation, 2019. URL: <https://www.edutopia.org/article/supporting-students-living-foster-care>
12. Прийомна сім'я: методика створення і соціального супроводу: Науково-методичний посібник / Г. М. Бевз, В. О. Кузьмінський, О. І. Нескучаєва та ін. – К.: Центр стратегічної підтримки, 2003. – 92с.
13. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу» від 9.08.2017 р. // Офіційний вісник України – 2017. – № 67. – ст. 101.
14. В Україні тимчасово спростили процедуру оформлення опіки над дітьми, які залишились без батьків. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3437884-v-ukraini-timcasovo-sprostili-proceduru-oformlenna-opiki-nad-ditmi-aki-zalisilis-bez-batkiv.html>
15. Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі [Текст] : посібник тренера: укр. версія прогр. ПРАЙД (PRIDE - Parent Resource for Information, Development and Education) / авт.-упоряд. укр. версії Г. М. Лактіонова [та ін.] ; заг. ред. Г. М. Лактіонова ; АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти, Наук.-дослід. центр пробл. соц. педагогіки та соц. роботи Луганськ. нац. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка, Християн. дит. фонд, "Благополуччя дітей", укр. фонд. - К. : Науковий світ, 2006
16. Лютий В.П. Петрович В.С. «Кроки по життю»: адаптація профілактичної «Програми 15» до впровадження в умовах загальноосвітньої школи // Педагогічний часопис Волині. № 2(13) (2019). – с. 126-137
17. Закутько В. И. Развитие альтернативных форм жезнеустройства детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей : международный сборник

научных статей. – Армавир : Редакционно-издательский центр АГПУ, 2009. – С. 96-111.

18. Методичні рекомендації щодо навчання прийомних батьків, соціальних працівників, національних та регіональних тренерів / Н. М. Комарова, І. В. Пеша. – К.: Держсоцслужба, 2006. – 168 с.

